

גבעתיים - סיפורה של עיר

ד"ר מרדכי נאור

גבעתיים היא עיר חשובה ומוכרת בגוש דן. היא גובלת בתל-אביב וברמת-גן ונחשבת לעיר מבוססת, הטובלת בירק, בעלת רמת-חיים גבוהה, והמצטיינת בשירותי החינוך, התרבות והרווחה שלה.

סיפורה של גבעתיים שונה במידה רבה מסיפוריהן של ערים אחרות בארץ, והוא מובא בעמודים הבאים.

משש יוצאת אחת

השם גבעתיים אינו עתיק. הוא לא מופיע במקורות ואין הוא נזכר גם בראשית ימי ההתיישבות היהודית החדשה בארץ-ישראל. רק בשנת 1942, שש שנים לפני הקמת מדינת ישראל, באו לעולם השם גבעתיים והרשות המוניציפלית הנושאת אותו. אין פירוש הדבר שזוהי שנת הולדתה של העיר גבעתיים. היא נולדה עשרים שנה לפני כן.

תחילה היו השכונות, שמהן צמח היישוב העירוני, ולימים העיר גבעתיים. שש שכונות, שהוקמו במרחק-מה זו מזו, צמחו במפוזר במהלך 14 השנים שבין 1922 ל-1936. סדר הקמתן היה זה:

1. שכונות בורוכוב (1922)
2. שכונת שינקין (1925)
3. גבעת רמב"ם (1933)
4. קריית יוסף (שכונת האפ) (1934)
5. מעונות פועלים (1935)
6. שכונת ארלוזורוב (1936)

שש השכונות האלה, לרוב בנפרד, ולעיתים גם במשותף, הטביעו חותם לא-מבוטל על חיי היישוב היהודי המתהווה בארץ-ישראל, זה שהקים בתש"ח-1948 את מדינת ישראל.¹

ד"ר מרדכי נאור הוא סופר וחוקר תולדות ארץ-ישראל. כתב וערך ספרים רבים בנושא.

כמה מהמפעלים החלוציים ומהתחלות החשובות בארץ – נולדו בשכונות שלימים ירכיבו את גבעתיים, ובראשן שכונת בורוכוב. מתוכם יוזכרו:

- שכונת הפועלים הראשונה בארץ-ישראל. שכונות פועלים אחרות למדו מניסיונה.
- הצרכנייה הראשונה, שממנה צמחה לימים רשת הקואופרציה הצרכנית, ובגלגול בן-ימינו - רשת הקואופ-הריבוע הכחול.
- הצרכנייה הוקמה בהון עצמי של אנשי השכונה.
- ה"סליקים" (מחבואי הנשק) העירוניים הגדולים של ה"הגנה".
- המפעל הראשון של התעש (תעשיית הנשק-במחותרת של ה"הגנה").
- הסניף הראשון של הנוער העובד (כיום, הנוער העובד והלומד).
- בריכת השחייה הציבורית הראשונה (בגבעת רמב"ם)
- בגבעתיים הונהג, לראשונה בארץ, חינוך חינוך מגיל הגן ועד גמר בית-הספר היסודי.

ראשוני גבעתיים, בניהם ובנותיהם, היו בין הנחלצים למפעלים חלוציים והתיישבותיים בכל רחבי הארץ – בתחומי ההגנה, העלייה, הקמת יישובים חדשים ונטיעת יתד במולדת המתחדשת. השכונות, ולאחר האיחוד גבעתיים, היוו מרכז חשוב של "המדינה שבדרך".

ב-1942, לאחר שנים לא מעטות של דיונים והתלבטויות, ובעידודם של מוסדות היישוב ואף של ממשלת המנדט, החל תהליך איחודן של שש השכונות ליישוב עירוני אחד, שהוסיף שם חדש למפת הארץ – גבעתיים. באותה עת התגוררו בה 4,000 נפש. הוקמה מועצה מקומית ממונה, שלאחר שלוש שנים היא הוחלפה על-ידי מועצה מקומית נבחרת. בשנת 1959 היתה גבעתיים לעיר. מספר תושביה אז – 29,000 נפש.

הבת הבכורה – שכונת בורוכוב

שכונת בורוכוב², על שם המנהיג הציוני-סוציאליסטי בֶּרְ בּוֹרוּכּוֹב (ובפי כל – בורוכוב), שנפטר ברוסיה בשנת 1917, בהיותו בן 36 בלבד, הוקמה באביב 1922, אך שורשיה מוקדמים יותר. מאז תום מלחמת-העולם הראשונה פעלה קבוצה של צעירים למען הקמת שכונת-פועלים בסמוך לעיר שהחלה אז להתפתח – תל-אביב. הרעיון היה שהפועלים ומשפחותיהם לא יתגוררו בעיר ה"קפיטליסטית", אלא יבנו את בתיהם כמה קילומטרים ממנה, בחיק הטבע, ואף שיעבדו בעיר, יקימו לעצמם משקי-עזר לצד בתיהם בשכונה.

במשך כשלוש שנים עלו ונפלו הצעות שונות למיקום השכונה. בין השאר דובר נכבדות בשטחים שבדרום יפו, בצפון תל-אביב, ליד מקווה ישראל ועוד. במרס 1920 הוצע לחברי הקבוצה היוזמת, בראשות דוד שניידרמן, להצטרף אל מייסדי "עיר גנים", שלאחר מספר שנים נקראה רמת-גן. הם סירבו ועמדו על דעתם להקים לעצמם שכונה נפרדת, ובלשונם: "קהילת עובדים עירונית אוטונומית".

לבסוף נפל הפור. שטח של 600 דונם בשכונת ג'בליה שבדרום יפו (כיום לא הרחק מבת-ים) עמד להירכש. אלא שהחלום הגדול, שכמעט זכה להתגשם, התרסק בימים הראשונים

של מאי 1921. ערביי יפו התפרעו ורצחו עשרות יהודים, ביניהם את הסופר הנודע יוסף חיים ברנר, דבר שגרם לעזיבה המונית של יהודים את העיר הערבית. אין פלא בדבר, שלאחר כשלושה חודשים קיבלה האסיפה הכללית של חברי הגרעין המייסד את ההחלטה הבאה: "לרגל המאורעות נברא בשבילנו מצב כזה שכמעט כל החברים שללו קניה זו [בג'בליה]".

עתה הופנו העיניים מתל-אביב מזרחה, לעבר הגבעות הסמוכות ליישוב החדש עיר-גנים. קוימו מגעים עם המוסדות המיישבים, הסתדרות העובדים שזה עתה קמה והקרן הקיימת, ובסופם הוסכם כי לרשות אנשי הקבוצה המייסדת יועמד שטח של 300 דונם, מהם יחולקו ל-90 החברים 225 דונם (2.5 דונם למשפחה), 30 דונם לקבוצה חקלאית שהתעתדה להקים משק שיתופי גדול, והשאר לצורכי ציבור, לרבות בית-ספר, גן ציבורי, בית-עם, בריכת-מים ואנדרטה לזכרו של בורוכוב. יום העלייה על הקרקע נקבע לי"ט בניסן תרפ"ב, 2 באפריל 1922, בעצם ימי חול המועד של חג הפסח באותה שנה.

תחילה עלו חברי הקבוצה החקלאית ואחריהם כמה ממתיישיבי השכונה, שנאחזו באדמה השוממה. הוקם צריף ראשון ולידו הוצבו כמה אוהלים. לטקס העלייה הגיעו מאות – מתל-אביב, מעיר-גנים הסמוכה וממקומות מרוחקים יותר. כרזה גדולה קיבלה את פני הבאים – "שכונת בורוכוב בבנינה", כשבמרכז תמונתו של בר בורוכוב. בין המברכים בטקס היו אברהם הרצפלד, האיש הבלתי-נלאה בנושאי ההתיישבות, הסופר אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ', ידיד תנועת הפועלים ובעל פנקס-חבר מס' 1 של ההסתדרות, ונציג ההסתדרות, נחום בנארי, שראה בשכונה המוקמת "יסוד לעיר פועלים, שכל מוסדותיה יהיו בידי הציבור העובד".

לאחר יום החג הגיעו ימי החולין. תוך כמה חודשים החלו לקום בתיה הראשונים של השכונה, ולצדם משקי העזר. תקופה ארוכה סבלו המתיישבים ממחסור במים, שאותם קיבלו בצינור דק-קוטר מעיר-גנים הסמוכה. רק משכרו באר ראשונה, ולאחריה בארות נוספות – רווח להם, ולימים הם סיפקו ממימיהם גם לשכונות החדשות שקמו בסמוך להם.

החיים במקום לא היו קלים. די להזכיר שבית-הספר הראשון נפתח עם 17 תלמידים – מהם 12 מהשכונה ו-5 שהלכו ברגל מדי יום מעיר-גנים, שלמדו בכמה כיתות מקובצות. פרשה בפני עצמה היתה הנסיעה ל"עיר הגדולה" – תל-אביב – בעגלות ובאוטובוס מקרטע, שלצד הנוסעים היו בו גם חבילות ואפילו בעלי-חיים. לאחר כשנה נפתחה בשכונה מרפאה ראשונה של קופת-חולים, ובה טופלו חולים, ילדים ומבוגרים, ובמיוחד נפגעי מחלת הקדחת, שנגרמה בשל הקרבה לוואדי מוסררה (איילון) הסמוך.

מקימי השכונה היו איתנים בדעתם לקיים בה אורח-חיים ייחודי: חיים בטבע, ניהול משקי-עזר ליד הבתים, שיסייעו לעובדים בעיר להשלים את פרנסתם ובמיוחד בעת משברים כלכליים, ובעיקר שמירה על עקרונות העבודה העברית ואי-ניצול הזולת. כך, לדוגמה, נאסר על המשתכנים להעסיק עבודה שכירה וגם לא להשכיר בשום פנים חדר מבתיהם לחסרי-דיור. נושאים אלה יסעירו את השכונה ותושביה במשך שנים.

מספר הבתים גדל משנה לשנה. משקי העזר, המטעים שניטעו והפרדסים שהקיפו את השכונה, העניקו לה צביון כפרי. במקביל לה צמחה עיר-גנים, ששינתה שמה לרמת-גן,

ופעמים אחדות, בשנות ה-20 וה-30 הועלו הצעות לאחד את שכונת בורוכוב עם שכנתה הגדולה יותר, או לפחות לקיים בית-ספר אחד. מסיבות שונות, ובעיקר משום רצונם של שני הצדדים לשמור על ייחודם, לא יצאו תוכניות אלה אל הפועל.

שכונת בורוכוב החליטה להרחיב את שטחה ואת מספר תושביה. כפי שנכתב בספר רחב-יריעה על השכונה, "קו אופייני הוא בתולדותיה מימים ראשונים, שהיא לא הסכימה מעולם לשטח המצומצם שהיה צמצום שבהכרח, וכל הקשיים שהיו לה לשכונה בשנים הראשונות, הוסברו מתוך מיעוט מספר חבריה ועל כן עומס המיסים וכל שאר החובות..."³

בקיץ 1925 אישרה הקרן הקיימת רכישת חלקה גדולה, כדי להרחיב את השכונה בעוד 160 משפחות, כך שבנוסף ל-90 משפחות המייסדים עתיד היה היישוב להגיע להיקף נכבד של 250 משפחות. החדשים הצטרפו אל הוותיקים במהלך שנת 1929 ולמרות קשיים ראשונים התערו אף הם במקום. אליהם יש לצרף את חברות משק הפועלות בפאתי השכונה, שבאו במקומם של חברי הקבוצה החקלאית.

בינתיים הפכה שכונת בורוכוב לשם דבר בארץ. במשך שנים זו היתה שכונת הפועלים הראשונה ואף היחידה בארץ, ורבים עלו אליה לרגל ללמוד את כלליה ואורחות חייה. בעיקר נודעו חיי התרבות שלה, שהתרכזו סביב "חצר אלדמע", משכנה של משפחת הצייר, השחקן, המורה והבוהמיין אברהם אלדמע. בבית זה ובחצר הסמוכה לו נערכו רוב ההופעות האמנותיות והתרבותיות של השכונה, לרבות הצגות התיאטראות הגדולים דאז – אוהל, הבימה והמטאטא.

החיים במקום תססו ולילה. היו לכך מעלות וגם חסרונות, שכן לא אחת הגיעו הדברים לידי מתחים ומחלוקות. כך היה בפרשת בית הכנסת. ב-1928 ביקשו כמה עשרות מהורי החברים להעמיד לרשותם מגרש כדי שיוכלו להקים עליו בניין או צריף שישמש להם כמקום תפילה. התעורר פולמוס, והיו שחששו כי בעקבות הקמת בית הכנסת יימשכו אליו ילדים ובני-נוער, ואנה תבוא חופשיותה של השכונה, והיות חבריה סוציאליסטים גאים?

הוחלט לערוך משאל בין החברים, והוא שהכריע בחיוב: הורי החברים הורשו להקים את בית הכנסת הראשון בשכונה.

בחג העשור (אפריל 1932) הגיע מספר תושבי השכונה ל-734, שהתחלקו כך: חברים וחברות – 347, ילדים – 297, הורי חברים – 35, חברות משק הפועלות – 25, תושבים – 30. מספר הבתים – 107, ומספר הצריפים – 61. המגרשים היו בגדלים של שני דונמים וחצי, דונם וחצי ודונם ורבע – כאשר הוותיקים קיבלו חלקות גדולות והמצטרפים אליהם נאלצו להסתפק בחלקות קטנות יותר. ליישוב היה במידה רבה אופי חקלאי: במשקי החברים היו פרות גזעיות ומקומיות, עגלות, בהמות עבודה, עופות, שטחי ירקות ופירות ומטעי הדר בהיקף של 150 דונם.⁴

הרחבה נוספת של השכונה היתה באמצע שנות ה-30 ושכונת בורוכוב גדלה עוד יותר. הפעם היו בין המצטרפים פועלי הרכבת, שאספו פרוטה לפרוטה, רכשו מגרשים בהלוואות

לזמן ארוך והתגאו בהצטרפותם לשכונה. בינתיים הוקמו שכונות נוספות בסמוך לה, אך היא תמיד היתה האחות הבכורה - והגדולה.

עם השנים נחלש היסוד האידאולוגי של המייסדים וממשיכיהם. על המגרשים הגדולים החלו לקום בתים נוספים. דירות, חדרים ואפילו לולים ורפתות הושכרו לחסרי-דיוור שמספרם גדל עם גבור העלייה בשנות ה-30. אסיפות כלליות רבות, וכן אין-קץ דיונים של מועצת השכונה והוועד שלה ניסו לעמוד בפרץ ולשמור על הערכים הישנים – וללא הצלחה. המציאות גברה על האידאולוגיה. ב-1934 כתב ח. בן-תקוה, מאנשי הציבור המקומיים – בצער מהול בכעס: "מן הראוי שבצד זה של הכביש יחיו אנשים קצת אחרת מאשר אלה שבעבר השני [רמת-גן?]. ... אני חושב שעוד ימצא בשכונה רוב שיחליט, כי את מגרשי שכונת בורוכוב אין להפוך לשניפשוך [שם גנאי מקובל דאז לעיירה היהודית במזרח אירופה]. ... אין פתרון לעת זקנה ברנטה [שכר-דירה ורווחים מהמגרש], ולא דווקא היסוד הסוציאליסטי מתקומם על כך, אלא כל אדם הגון יראה בחיי רנטה חיים נבזיים ושפלים. מה שלא עשו עשר שנות הרעה עשתה שנת השובע – אנשים הריחו ריח כסף ועושים מה שעושים..."⁵

ובתוך כך צמחה השכונה - הוקמו בה מוסדות חינוך, תרבות וסעד קבועים, ששוכנו במבנים מתאימים. גני הילדים ובית הספר המקומי, הסניף הראשון לנערים לומדים של הנוער העובד, משק הפועלות, חבורת הצעירים של "הבחרות הסוציאליסטית" - מעין קיבוץ עירוני - כל אלה הוציאו את שמה של שכונת בורוכוב למרחוק. אף שהלהט הסוציאליסטי נחלש, עדיין נחשבה השכונה למעוז של תנועת הפועלים. ב-1935 הגיע מניין תושבי השכונה ל-1447. אלא שיחד עם הגידול רבו הלבטים והערעורים על המצב הקיים. כך לדוגמה, לפי תקנון השכונה, כבעלי זכות בחירה נחשבו רק חברי האגודה הקואופרטיבית, בעלי המגרשים, ולא הורים, תושבים ודיירים.

במשך שנים אחדות סערו הרוחות בין המבקשים לשנות את חוקת השכונה, כדי להפכה לשכונה "רגילה", ללא מצע קואופרטיבי וזיקה להסתדרות העובדים, לבין מצדדי המצב הקיים. הוועד הלאומי, זו נציגותו העליונה של היישוב היהודי דאז, נדרש לתווך בין הצדדים, וועדה מטעמו ישבה על המדוכה, ולאחר דיונים ממושכים נתקבלה החלטה "היסטורית": זכות הבחירה למוסדות השכונה תוענק לכל התושבים, אף אלה שאינם חברי ההסתדרות והקואופרטיב המייסד. "ראוי קיומה השלם של השכונה לקרבן זה", נכתב בעלון השכונה.⁶

באותה תקופה, המחצית השנייה של שנות ה-30 הלכה והתחזקה הדעה, בקרב מקצת התושבים והפעילים בשכונת בורוכוב, כמו גם בשכונות הסמוכות לה, שקמו אחריה, כי לקיום הנפרד של כל אחת מהשכונות יותר חסרונות ממעלות. למעלה מחמש שנים חלפו, עד לאביב 1942, כשאפשר היה לברך על המוגמר – הקמת מועצה מקומית בשם גבעתיים, שבמרכזה שכונת בורוכוב, ולצידה עוד חמש שכונות.

עוד כמה מנקודות הציון של שכונת בורוכוב, שעברו מאוחר יותר לגבעתיים:

בית הספר הראשון, שהיה אחד מחלוצי בתי-החינוך של זרם העובדים. התלמידים והמורים היו קרובים אלה לאלה, הושם דגש רב על עבודה חקלאית, יציאה

לטיולים והכרת הארץ.

משק הפועלות – פעל במקום בו התיישבה בימי הבראשית קבוצת הפועלים השיתופית (במתחם בית-הספר "תלמה ילין כיום). במשק הפועלות הוכשרו מדי שנה עשרות צעירות לעבודה חקלאית ברחבי הארץ.

האיצטדיון – הידוע בימינו בכינוי "המכתש". באתר זה היתה פעילות ספורטיבית ערה של "הפועל" מאז שנות ה-20.

סניף הנוער העובד – כאמור לעיל, בשכונת בורוכוב פעל כל השנים הראשון והגדול בסניפיה של הסתדרות הנוער העובד. רבים מבני השכונה, ולאחר מכן גבעתיים, התחנכו בו, יצאו להגשמה והקימו יישובים ברחבי הארץ. מ-1959, עם איחודם של הנוער העובד והתנועה המאוחדת, נקראת התנועה "הנוער העובד והלומד".

שכונת שינקין – בתים כקוביות, קטנים ומעטים"

השנייה במניין השכונות שיצרו בשנת 1942 את היישוב העירוני גבעתיים, היתה שכונת שינקין,⁷ שנקראה על שמו של מנחם שינקין – עסקן, רוכש קרקעות, ממייסדי תל-אביב – שנספה בתאונת-דרכים בארצות הברית בעת שליחות ציונית. ראשיתה בשנת 1925 – שלוש שנים לאחר ייסודה של שכונת בורוכוב.

מייסדי השכונה היו שונים, במידה רבה, משכניהם בשכונת בורוכוב. הם היו בעלי מלאכה וחנוונים מתל-אביב הסמוכה, שבאותם הימים – ימי העלייה הרביעית – זכתה לפיתוח מואץ ומחירי המגרשים והדירות האמירו בה מחודש לחודש. הם תרו אחר שטח "מחוץ לעיר", שבו יוכלו להתיישב ולהקים בתים במחיר נוח יחסית.

הקרקע והרכוש הציבורי נרכשו על-ידי "קהיליית ציון אמריקאית", חברה שהקימו יהודים בארצות הברית, שעסקה ברכישת קרקעות בארץ-ישראל ובהקמת יישובים (בלפוריה, הרצליה, עפולה ועוד). על ימיה הראשונים כתב אחד המייסדים: "שכונת שינקין בִּדְלָה ומבודדת, קטנה ודלילה, ללא סימן של דרך, פרט לשני רחובות ארוכים ומפותלים ששני ואדיות עמוקים מפסיקים אותה".⁸ השכונה הקטנה נשענה כמעט בכל על שכנתה הגדולה שכונת בורוכוב – בחינוך, בתרבות ובראש וראשונה באספקת המים.

המתיישבים הראשונים, בני משפחותיהם וילדיהם זוכרים ומזכירים את השממה הגדולה שבתוכה החלה לצמוח השכונה. מקצת המתיישבים היו חקלאים ולהם רפתות. החלב ומוצריו נמכרו הן בשכונה עצמה, בשכונות הסמוכות, ברמת-גן ובתל-אביב. על אותם ימים רחוקים מספר דני פרנקל, בן השכונה: "ערבים היו מגיעים עם גמלים וחמורים ומוכרים מצרכים שונים כגון פירות וירקות, סברס ומספוא לבהמות שברפתות. שקולניק המוח'תאר (האחראי מטעם השלטון הבריטי) פיקח עליהם, שמר, וגם היה פוסק אחרון בכל מקרה של חילוקי דעות בשכונה. ועד השכונה ארגן את החיים, מגן הילדים ועד גביית כספים לטובת פעילויות שונות".

בית-הספר של השכונה (שני צריפיו הראשונים הוקמו במקום בו נמצא כיום בית-הספר "גורדון") נקרא "המקביל", לציון היותו מקביל למוסד החינוכי הגדול והמוכר יותר ממנו בשכונת בורוכוב. ביום למדו בו תלמידים ובלילה הוא שימש כמק"ל, מקום לימוד, של

ה"הגנה". וממשיך פרנקל: "היחסים בין השכנים היו הדוקים. ליד כל בית קטן היתה גינת ירק ועצי פרי. בשכונת שינקין בנו בתים קטנים, ואחר-כך בנו האחים גולדשטיין בתים משותפים. הכל מסביב היה חולות... סלילת כביש הבטון בשכונה היתה אירוע חשוב... חיי התרבות היו משולבים עם חיי התרבות של שכונת בורוכוב".⁹

תושבי השכונה הקימו אגודה שיתופית בע"מ, שנרשמה כחוק, והתקינו תקנות לרווחת החברים, בני משפחותיהם והשכונה בכלל. מטרת האגודה הוגדרה במשפטים הבאים:

- מטרת האגודה לארגן ולשפר את התנאים הכלכליים, התרבותיים והחברתיים של חבריה בהתאם לעקרונות קואופרטיביים, ובייחוד:
- א. להחזיק ולכלכל בתוך המושב [=שכונה] מוסדות ציבוריים וחנוכיים ושרויות [רבים של שרות] כלליות, ובדרך כלל לקבל על עצמה את כל הפעולות הנכנסות כנהוג לסמכות שלטון כפרי.
 - ב. לארגן בשביל חברי המושב כל מיני פעולות שתופיות בהשקאה, ביצור, בעבוד, בקניה ובמכירה.
- בתנאי כי האגודה תוציא לפועל רק את אותן הפעולות הנזכרות בתקנות הללו, אשר האספה הכללית תחליט עליהן מדי פעם בפעם ברוב של שני שלישים.

מן הדברים האלה אפשר ללמוד, בראש וראשונה, שני דברים: האחד, שכונת שינקין ראתה עצמה כיישוב כפרי; והאחר, תושביה ביקשו לשוות לה אופי שיתופי (קואופרטיבי), אף שרובם נמנו, לפחות בהתחלה, עם חוגי המעמד הבינוני. יש להניח כי הקרבה לשכונת בורוכוב סייעה לעיצוב קווי-אופי אלה של שכונת שינקין.

מבין השכונות שהקימו את גבעתיים בשנות הארבעים, לא נחשבה שכונת שינקין לאחת המובילות. במלאות לגבעתיים 15 שנה, בשנת 1957, פרסמה המועצה המקומית חוברת, ובה נכתבו על השכונה הדברים האלה: "בתים כקוביות, קטנים ומעטים... וכולה יוצאת דופן... קטנה ודלילה, ללא סימן של דרך... מוסדות ציבור אין בה, כולה תלויה בחסדי השכונות השכנות... מתלבטת השכונה ללא בסיס או כיוון, ללא יסודות חברתיים, מעוררת רחמים, ואין אצים להשתכן בה".

ואולם ההמשך, בעקבות הקמת גבעתיים, אופטימי יותר: "... תוך פרק זמן קצר הפכה השכונה ללב שטח השיפוט של המועצה. בתחומה נבנו משרדי המועצה, מוסדות חינוך, קולנוע, בנקים, בתי-עסק וכדומה. שכונת שינקין, שמאסו בה הבונים, היתה לראש פינה".¹⁰

גבעת רמב"ם – בראש "הר הרוחות"

גבעת רמב"ם,¹¹ שנקראה כך משום שתחילת בנייתה היתה בעת שצויין בארץ-ישראל ובעולם היהודי מלאות 800 שנה לפטירת ר' משה בן מימון (הרמב"ם), היא, במידה רבה, יוזמתו של אדם אחד – ישראל טייבר: איש עסקים, יזם ופעיל בתחום רכישת הקרקעות וההתיישבות בארץ. לטייבר נודע, שקבוצת אנשים רכשה קרקע ממוכר ערבי, "לא רחוק משכונת נחלת יצחק", אך עקב קשיים וסיבוכים, עומדת העסקה להתבטל וכספם של הרוכשים צפוי לרדת לטמיון.

הוא נכנס בעובי הקורה, ולא רק שסיים את הרכישה בחיוב, אלא אף דאג לרוכשים הראשונים והרחיב את הנחלה. טייבר לא הסתפק בכך. המיוחד בהקמת שכונה זו, שהיה בה מראשיתה תכנון מודרני, הכבישים נסללו וצינורות המים והביוב הונחו עוד לפני הקמת הבתים. כך צמחה לה גבעת רמב"ם – דרומית לשכונת בורוכוב ולשכונת שינקין הקיימות, ואל מול הכפר הערבי העוין סלמה. המקום היה אחד הגבוהים בכל האזור, ולא בכדי כינוהו הערבים "תל אל הווה" (הר הרוחות). מגדל המים של גבעת רמב"ם, בראש האתר הגבוה ביותר בה, היה במשך שנים נקודת-ציון חשובה, ונראה למרחק של קילומטרים.

תחילה היתה השכונה קטנה ומרוחקת. ישראל טייבר ומשפחתו נמנו עם ראשוני המתישבים, והדבר נסך ביטחון גם בשאר התושבים, שהרי אם "עשיר" נודע כמותו מוכן להתגורר דרך קבע במקום, יש לו עתיד גדול. בשנים הראשונות למדו ילדי גבעת רמב"ם בשכונת בורוכוב. מאוחר יותר הוקם בשכונה בית-ספר עצמאי.

את השכונה ניהלה "חברה לשירותי ציבור" שהקים טייבר, ומניות היסוד שלה היו בידי ובידי בני משפחתו. חברה זו חלשה על כל הרכוש הציבורי במקום וסיפקה את השירותים לתושבים, בדרך כלל לשביעות רצונם. בניגוד לשכונות אחרות בסביבה, גבעת רמב"ם נוהלה כגוף פרטי ונחשבה לשכונה "בורגנית".

כאשר החלו הדיונים על איחוד השכונות והענקת סטטוס של מועצה מקומית ליישוב המאוחד, לא חסרו מתנגדים למהלך הזה. אחד התומכים הנלהבים היה ישראל טייבר. לדברי שמעון בן-צבי, יו"ר ועד שכונת שכונת בורוכוב (ולמים נשיא המועצה המקומית הראשונה של גבעתיים וראש העירייה הראשון), השיחה הראשונה אתו על האיחוד הצפוי התנהלה תוך חשש, שטייבר, ה"קפיטליסט", יחשוש להצטרף לאיחוד עם שכונת בורוכוב ה"פועלית". ההפתעה היתה שלמה: "מצאנו אצלו הבנה מלאה לעצם הרעיון... הוא תפס מיד את חשיבות הארגון ובמוחו התחילו להתרקם תוכניות לפיתוח המקום..."¹²

במשך שנים היתה גבעת רמב"ם העמדה הקדמית נוכח השטחים הריקים מדרומה וממערבה, עד לכפר הערבי סלמה. בימי המאורעות נורו עליה יריות מדי פעם, אך תושבי המקום, בסיוע נוטרים, השיבו אש ולא אפשו למתנכלים להתקרב אליה. בעת מלחמת העולם השנייה, כשתל-אביב הופצה על-ידי מטוסים איטלקיים, העבירו כמה מוסדות, ובראשם חברת החשמל, את משרדיהם לשכונה.

היהלום שבכתר השכונה היתה בריכת השחייה המקומית. מאות מתושבי האזור ואלפים מתושבי תל-אביב וגוש דן נהרו אליה בחודשי הקיץ. זו היתה בריכת השחייה הציבורית הראשונה בארץ, ושמה של גבעת רמב"ם יצא בשל כך למרחוק. בתקופה מאוחרת יותר נודעה השכונה גם בשל הימצאות אולפני "גבע" לייצור סרטי-קולנוע בתחומה. תחילה פעלו האולפנים בבית העם של השכונה, שניבנה וניתן לה על-ידי ישראל טייבר, ואחר-כך הם עברו למעון הקבע שלהם ברחוב וייצמן. במשך שנים, בעיקר בשנות ה-50, ידעו האולפנים תקופת פריחה ונוצרו בהם מאות יומני-קולנוע וסרטים עלילתיים נודעים.

קרית יוסף (שכונת "חאפ")

לשכונה זו יש את הסיפור הדרמטי ביותר בין השכונות שמתוכן קמה גבעתיים – לפחות בכל הקשור ללידתה.¹³

הסיפור מתחיל בלילה אחד בשנת 1934, בעצם ימי העלייה החמישית שהביאה לארץ-ישראל רבבות עולים חדשים מדי שנה. מצוקת הדיור, בעיקר בתל-אביב, היתה קשה ביותר. והנה עברה מפה לאוזן ידיעה, שלא הרחק מהעיר הגדולה, בין שכונת בורוכוב לנחלת-יצחק מצוי שטח קרקע גדול (כ-80 דונם), שמי שחפץ בכך יכול להקים עליו מבנה כלשהו, וכל הקודם זוכה. בן לילה הוקמו על השטח עשרות רבות של מבנים זמניים, צריפי עץ ופח, והמקום זכה לכינוי "שכונת חאפ" (ביידיש – חַטוּף!). אין צורך לומר שלא קדמו למעשה התיישבות זה שום תכנון או התארגנות מסודרת.

תוך זמן קצר התגוררו במקום כמאתיים משפחות, שהן כאלף נפש.

ואולם לסיפור הזה היה פרק מוקדם. ב-1921 רכשה קבוצה של יהודים אמידים ממצרים את השטח האמור, והתכוונה להקים עליו בתי-נופש. לא ברור כיצד התפשטה השמועה על "אדמה חנם", וברור שהדבר לא מצא חן בעיני הבעלים החוקיים. אלה אימו בתביעות משפטיות, ואילולא נחלץ לעזרת המתיישבים צבי לוביאניקר (לבון), מראשי חברת "שיכון" של ההסתדרות, אין ספק שהעניין היה מגיע לבתי המשפט ולהתערבות משטרתית. לוביאניקר פדה את רוב השטח מבעליו, חילק אותו לחלקות וסייע למשתכנים בהלוואות ארוכות-טווח.

תרומתם של יהודי מצרים לרכישת הקרקע לא נשכחה, ושם השכונה – קרית יוסף – ביקש להזכיר את אחד מראשוני העברים במצרים, הלוא הוא יוסף, בנו של יעקב אבינו.

קרית יוסף – עקב ההקמה החפוזה, חוסר התכנון, העדר כבישים וקיומם של מבנים זמניים לרוב – נחשבה במשך שנים לשכונה בעייתית. בשלב מאוחר הוזמן מהנדס העיר רמת-גן, מגידוביץ', לתכנן בדיעבד את השכונה, דבר שגרם לסיבוכים אין סופיים ולחיכוכים עם מקצת המתיישבים.

לאחר שהוקמה המועצה המקומית גבעתיים, וקרית יוסף נכללה בתחום השיפוט שלה, רווח מעט לשכונה, וכפי שנכתב בדבר ב-1947, "קרית יוסף, שהיתה מכונה שכונת 'חאפ', עומדת לפני שינויים העשויים לעשותה שכונה עירונית נאה".¹⁴

ואולם, בעיותיה של השכונה לא נפתרו בנקל, בעיקר בגלל היקפן המצומצם של החלקות שעליהן הוקמו הצריפים המקוריים. רק במאמצים ממושכים של כמה פעילים מהשכונה ואתם המועצה המקומית גבעתיים, ולאחר מכן העירייה, הוכנה לשכונה בשנות ה-50 תוכנית-אב, והיא עלתה בסופו של דבר על דרך המלך.¹⁵

מעונות פועלים – שכונת פועלי-ציון

בתחילת תקופת המנדט היו בארץ-ישראל שתי מפלגות פועלים גדולות – אחדות העבודה והפועל הצעיר (שב-1930 התאחדו והקימו את מפא"י), ולצדן כמה מפלגות קטנות, שמאליות מהן. כזו היתה מפלגת פועלי-ציון, שנודעה בעמדותיה – היותר סוציאליסטיות

מאשר ציוניות. ועם זאת, חבריה, אף שלא היו רבים, היו נחושים בדעתם להשתתף במפעל התקומה בארץ.

כ-70 מחברי המפלגה שעבדו בתל-אביב, התארגנו באמצע שנות ה-30 למטרות שיכון. הם רכשו 10 דונם באזור חולי ושומם בגבול רמת-גן, ממזרח לשכונות שהקימו לימים את גבעתיים. תחילה ביקשו להצטרף לרמת-גן, אולם אברהם קריניצי, נשיאה התקיף של מועצת רמת-גן, לא היה מעוניין בהם, בשל דעותיהם הפוליטיות.

השכונה נקראה "מעונות פועלים" ובקיצור "מעונות".¹⁶

כשקם איחוד השכונות, ורמת-גן עדיין עמדה בסירובה לכלול בתחומה את "מעונות פועלים", הצטרפה השכונה, שכל-כולה שלושה בתים מאורכים טובלים בירק, לגבעתיים. כך קרה – והדבר נמשך עד היום – שגבול רמת-גן – גבעתיים נמתח לאורך של כשני קילומטרים לאורך רחוב בן-גוריון (בעבר מודיעין), כשמצדו האחד, המערבי, גבעתיים, ומצדו האחר, המזרחי, רמת-גן. אבל יש יוצאת אחת מן הכלל: "מעונות פועלים". מי שיסתכל במפה, יגלה כי שלושת הבניינים בצד המזרחי, ברחוב בן-גוריון 141, א', ב' וג', – אף שהם נמצאים בצד של רמת-גן, נכללים בשטח העירוני של גבעתיים.

שכונת ארלוזורוב – בגבעתיים או ברמת-גן?

אף זו אחת מהשכונות המייסדות של גבעתיים, שהיתה לה "ילדות קשה".¹⁷

היא נוסדה ב-1936 מדרום לשכונת שינקין ולמרגלות גבעת קוזלובסקי הנישאה ונקראה על שמו של ד"ר חיים ארלוזורוב, המנהיג הציוני העולה וראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, שנרצח ביוני 1933, בהיותו בן 34 בלבד, על חוף ימה של תל-אביב.

על שטח קטן יחסית שלא היה מחולק ומדוד כהלכה, התיישבו כארבעים משפחות. החלקות היו זעירות – פחות מרבע דונם כל אחת. כיוון שחלק מהשטח היה שייך לעיריית תל-אביב, נהגו אנשיה להתערב בנעשה בשכונה. כך למשל, כשבנו אנשי השכונה בניין לבית כנסת, הגיעו עובדי עיריית תל-אביב והרסו את שלד הבניין.

את השכונה ניהל ועד, שגבה מהתושבים סכום פעוט להוצאות כלליות. כאשר עלתה ההצעה להתאחד ולהקים את גבעתיים, היו אנשי השכונה האחרונים להצטרף, והלבטים האם נהגו נכון ליוו אותם עוד כמה שנים. באמצע שנות ה-40 נראה היה להם שאין הם זוכים ליחס נאות מהמועצה המקומית של גבעתיים, ולפיכך חתמו רובם על עצומה, שהם מעוניינים לפרוש ממנה ולהצטרף לרמת-גן. במשך כמה חודשים התנהלה חליפת מכתבים ערה בין התושבים לבין קצין מחוז המושבות של ממשלת המנדט. הם שטחו בפניו את מסכת קשייהם וייסוריהם כל השנים, לרבות לאחר הצטרפותם לגבעתיים, וכדבריהם, "היחסים בין השכונה והמועצה [מועצת גבעתיים] הנם בלתי תקינים וההתמרמרות נגד המועצה הנה רבה". קצין מחוז המושבות דחה את פנייתם והביע את תקוותו "שלמרות כל הקושיים, יש לי הבטחון המלא שהמועצה המקומית גבעתיים עושה את כל מה שיש לאל ידה לעשות למען להוציא לפועל שפורים בשכונתכם".

אגב, למרות שהיחסים בין גבעתיים לאחותה הגדולה רמת-גן בימים ההם לא היו תמיד משופרים, במקרה הזה רמת-גן לא ששה לקלוט את שכונת ארלוזורוב. במכתב ששיגר אברהם קריניצי, נשיא המועצה המקומית רמת-גן, לעמיתו בגבעתיים, שמעון בן צבי, הוא כתב: "אנשי שכונת ארלוזורוב פנו אלינו כמה פעמים בדבר ספוח השכונה לאזור שיפוטנו, אולם מועצתנו לא תעשה כל פעולה בשטח זה בטרם נבוא בדברים עמו [עם בן צבי] ביחס לבעיה זו".¹⁸

בסופו של דבר יושרו ההדורים ושכונת ארלוזורוב נשארה בגבעתיים.

ארוכה הדרך לאיחוד

באמצע שנות ה-30 התברר יותר ויותר לתושבי השכונות השונות כי קיומן הנפרד גורם לקשיים לרוב. כתב על כך אחד מחוקרי התקופה: "חולפות השנים... ומתעוררות בעיות, צפות שאלות חינוך והסדר ענייני תחבורה, וצצות בעיות 'קטנות' אך מכבידות: אין קשר תקין עם העיר במקרה של אסון, אין טלפון ציבורי להזעיק עזרה ראשונה, אין דואר למשלוח מכתב. מרפאת קופת-חולים בעיר, ועל החולה לכתת רגליו קילומטרים רבים. וקיימת בעיות מים, בטחון, מאור וכו'. לתושבי השכונות היה ברור, כי באמצעים העומדים לרשותם לא יוכלו לקיים שירותים אלה – הכרחי איחוד מוניציפלי".¹⁹

ובנוסף, מחוסר מעמד מוניציפלי עצמאי, במשך שנים היו השכונות סמוכות על שולחנה של ועדת בניין-ערים ברמת-גן, והרגשת תושביהן היתה, שהרמת-גנים חושבים קודם כל על עצמם. כך, לדוגמה, התוואי שאושר לרחובות השכונות השונות הסתמך, בראש וראשונה, על חיבורם לרחובות הסמוכים ברמת-גן...

דווקא מקרב השכונה הגדולה, שכונת בורוכוב, נשמעו הקולות הברורים ביותר בזכות האיחוד. הדבר נבע הן מהצורך לגבש ישות מוניציפלית גדולה יותר, והן מתוך הבנה שהמבנה הקואופרטיבי של השכונה מחייב שינוי, עקב הצטרפות משתכנים חדשים ודיירים, שאינם רוצים או יכולים להימנות עם הגוף השיתופי.

האספה הכללית של השכונה וכן גם מועצתה, הקדישו דיונים ממושכים לרעיון האיחוד עם שכונות-שכנות, והם נתנו אור ירוק לקידום הנושא. היו אף שהרחיקו לכת, והציעו לאחד לא רק את השכונות הסמוכות לשכונת בורוכוב, אלא גם להמשיך בתהליך ולכלול באיחוד שכונות כגון נחלת יצחק ורמת יצחק, ואפילו לפתוח במשא-ומתן לאיחוד עם רמת-גן, בימים ההם יישוב עירוני גדול ומבוסס, כדי להקים ממזרח לתל-אביב עיר יהודית גדולה נוספת.

המגעים בין השכונות הקרובות והרחוקות יותר, ועם רמת גן, נמשכו שנים אחדות. עם הזמן התברר כי רמת גן ה"אזרחית", אינה מעוניינת במיוחד באיחוד, שיגדיל את שיעור התושבים ה"פועליים" בקרבה, וגם נחלת יצחק ורמת יצחק לא מגלות להיטות להצטרף לשכונת בורוכוב, גבעת רמב"ם, שכונת שינקין ושכונות נוספות.

מי שסייע רבות לתומכי האיחוד היה איש המחלקה המשפטית של הסתדרות העובדים, עו"ד צבי ברנזון, לימים שופט בית המשפט העליון. בעזרתו הוכנה הצעת חוקה למועצה המקומית העתידה ונעשו פניות למושל המחוז הבריטי, כדי לקבל את אישור השלטונות למהלך המוצע. מושל המחוז, סגנו וכן קצין המחוז למושבות היהודיות, ביקרו בשכונת בורוכוב, ונפגשו עם נציגיה וכמה מנציגי השכונות האחרות, כדי לעמוד על הלך-הרוחות בנושא האיחוד.

וכך זה נמשך ונמשך בשנים 1938, 1939 ובתחילת שנות ה-40, כשמדי פעם עולות ונופלות הצעות ביחס להיקפו של האיחוד המוצע. רק בחודשים הראשונים של שנת 1942 נראה היה שהתוכנית עומדת להתגשם. ארבע שכונות נתנו בשלב הראשון את הסכמתן להצטרף לגוף המוניציפלי המאוחד – שכונת בורוכוב, שכונת שינקין, גבעת רמב"ם וקרית יוסף – שקיבל שם חדש: גבעת יי.ש. שכונת ארלוזורוב ומעונות פועלים הצטרפו מאוחר יותר.

לא ידוע מי הגה את השם הזה. מה שכן ידוע, שהועלו גם שמות אחרים, שלא התקבלו: גיא, גבע, בית דן, תמנת, עיר שמש, קרית ערים, שלם, שלמיה, ואפילו בראשית, המהווה את ראשי התיבות של בורוכוב, רמב"ם, ארלוזורוב, שינקין, (קרית) יוסף, ו... התי"ו לא ברור מהיכן נטלו אותה.²⁰ ראוי לשים לב, שהיה בשמות אלה ניסיון לקשר את היישוב המאוחד לשבט דן, שישב באזור זה בימי קדם, וכן לכפר הערבי סלמה (שלם, שלמיה).

מדוע גבעתיים? לציון שתי הגבעות הגבוהות, שביניהן ולידן מצויות השכונות המייסדות של היישוב. השם נתקבל על-ידי התושבים, וכן זכה לאישורה של ועדת השמות של הקרן הקיימת בישראל, הגוף המוכר ביישוב היהודי דאז לקביעת שמות.

גבעתיים – ההתחלה

בסוף מאי 1942 פורסמה הודעה בריטית רשמית על הקמת יישוב עירוני חדש בארץ - ישראל, שינוהל על-ידי מועצה מקומית ממונה בת 13 חברים. וכך נאמר בה, בין היתר:

דבר המלך במועצה,
על פלשתינה (א"י) 1922-1939,
פקודת המועצות המקומיות 1941,
צו מס' 54 לשנת 1942, מאת הנציב העליון, עפ"י סעיף 2.

בתוקף הסמכויות המסורות לי בסעיף 2 מפקודת המועצות המקומיות 1941, הואיל הנציב העליון, לפי הצעת מושל מחוז לוד, לצוות, ובזה מצווים לאמור:

(1) צו זה ייקרא צו המועצות המקומיות (גבעתיים), 1942.

בפקודת הוד מעלתו
ג'.ס. מקפרסון
המזכיר הראשי²¹

כראש המועצה (בכינוי "נשיא") נקבע שמעון בן-צבי, ראש הוועד הוותיק של שכונת בורוכוב. שאר 12 החברים היו מהשכונות השונות שהצטרפו לאיחוד.

ישיבתה הראשונה של המועצה המקומית גבעתיים נערכה ב-6 באוגוסט 1942. העיתון **דבר** דיווח בהתרגשות: "חג גדול היה אתמול ליישובי סביבת שכונת בורוכוב. 'שכונות', 'גבעות', 'קריות' ופזורי רחובות נעשו יחידה מוניציפלית וממלכתית – מועצה מקומית מאושרת – גבעתיים. הדגלים הלאומי והבריטי שהונפו מעל גג 'ביתנו' בשכונת בורוכוב לכבוד המאורע, נראו למרחוק ובשרו על התחלתה של תקופת חיים חדשים, הרחבת השיתוף והדאגה... בלטו אורחים במדי צבא, חיילים ילידי המקום, ששוחררו כדי לשאת את עצמם בחג השכונות המאוחדות". שמעון בן-צבי סיפר על לבטי האיחוד, ועל כך שהרעיון היה לאחד את כל היישובים היהודיים "משרונה [יישוב גרמני-טמפלרי, כיום הקרייה] ועד בני ברק". "הושטנו יד לאיחוד מלא של כל הסביבה, וידנו נשארה תלויה באוויר. גורמים שונים הפריעו, והוכרחנו להסתפק בקטנות ולאחר לפחות את השכונות שאין להן סטטוס חוקי..."

השתתפו בישיבה גם סגן מושל המחוז, מר גרינווד, יו"ר הוועד הלאומי יצחק בן-צבי, הרב הראשי הרצוג, יוסף שפרינצק בשם הסתדרות העובדים, אברהם קריניצי, ראש מועצת רמת-גן הסמוכה, ואחרים.

זו הייתה מועצה ממונה. לאחר למעלה משנתיים, בנובמבר 1944, נערכו בחירות ונבחרה מועצה מקומית נבחרת ראשונה. רשימת ההסתדרות זכתה ברוב קולות ומועמדה, ש. בן-צבי, המשיך לכהן כנשיא המועצה, תפקיד שאותו מילא בעשרים ויותר השנים הבאות (מ-1959 - כראש העירייה הראשון).

לאחר החגיגות החלו ימי החולין, ועל המועצה, ראשה, נבחריה ועובדיה היה להתמודד עם שלל של בעיות לא-פשוטות, תולדה של הקיום הנפרד של השכונות בטרם איחוד. כך למשל, במרס 1943, הוחל בקיום אסיפות הסברה עם תושבי השכונות השונות, כדי להסביר להם את הנושאים המעסיקים את המועצה המקומית, שיטת המיסים וסעיפי החוקים הנוגעים לתושבים. כן היתה זו במה מתאימה להעלאת שאלות ומשאלות מצד התושבים. לבטי המיזוג נמשכו שנים אחדות, ובמקרים אחדים אף שנים רבות, אך האיחוד היה לעובדה קיימת, וגבעתיים תפסה את מקומה על מפת הארץ, כאחד היישובים המרכזיים בגוש דן. מספר תושביה באותה עת הגיע ל-4,000.

ימי הגנה וביטחון

גבעתיים, וקודם לכן השכונות שהקימו אותה ובראשן שכונת בורוכוב, היוו בסיס חשוב של ה"הגנה" – צבא "המדינה שבדרך". ה"הגנה" הוקמה ב-1920, ושכונת בורוכוב שנתיים לאחר מכן, ומיד בראשיתה הוקם בה ה"סליק" (מחבוא נשק) הראשון בחצרו של אברהם אלדמע, שהיה בשימוש כל השנים. בשכונות בורוכוב ובשכונות סמוכות היו "סליקים" נוספים של ה"הגנה", ומקצתם היו כה סודיים, שהם נודעו לציבור רק שנים רבות לאחר שקמה המדינה. כזה היה ה"סליק" בחצרם של ישראל ודופה ועדי במזרח גבעתיים (כיום במעלה רחוב ז'בוטינסקי), שבני המשפחה וה"סליקרים" של ה"הגנה" עמלו במשך תקופה ארוכה להכשירו לאיחסון כמויות גדולות של נשק ותחמושת של

המחתרת. הם ניצלו מערה טבעית בגבעת הכורכר, הציבו עמוד מתכת כתמוכה מרכזית, בנו מעל המערה לול-תרנגולות להסוואה, ובלילות חשוכים היו מגיעים למקום משלוחים של נשק יקר מפז. בהעברתו ובהטמנתו השתתפו לא אחת ראשי ה"הגנה" – אליהו גולומב, ישראל גלילי, אשר פלד ואחרים, ואתם פעילי הארגון בגבעתיים – יעקב פיינברג (שכינור היה "שכן") משכונת בורוכוב, ישראל טייבר מגבעת רמב"ם ואחרים.²²

בגבעתיים גם פעלו המכונים הראשונים של התעש – תעשיית הנשק במחתרת של ה"הגנה". בית המלאכה הקבוע הראשון של התעש התמקם במכון המים של שכונת בורוכוב ברחוב השומר, ובו יוצרו עשרות ולאחר מכן מאות רימוני-יד. במרחק של כמה מאות מטרים משם, בבית משפחת פיקרסקי, היה מתקן שני של התעש, "המכון הכימי", שבו מולאו הרימונים בחומר הנפץ. "מכון" זה, שהיה באחד מחדרי הבית, קיבל את הכינוי "החדר".²³ בעוד שני בתים בגבעתיים לעתיד היו "מכונים" של תעש: בבית משפחת דניאלי בשכונת בורוכוב יוצרו חומרים כימיים להצתת מנגנון רימוני-היד; ובבית משפחת פיש בגבעת רמב"ם יוצרו תוספות-מאיצים לרימונים אלה. ואין זה עדיין הכל: בפאתי שכונת בורוכוב, במחנה קיבוץ הבחרות הסוציאליסטית, היתה מכבסה, שבה הוסווה "מכון יהודה" של התעש לייצור פיקות לכדורים. בשטח של "סולל בונה" בדרום גבעת רמב"ם יוצרו כדורים למקלעים.

גן התע"ש ומבנה מכון המים הראשון של שכונת בורוכוב, משחזרים ומנציחים את פעילות התע"ש בגבעתיים לימים.²⁴

גם בנושאי האימונים, הנוטרות, העזרה ליישובים מרוחקים והקשר ידעו במפקדת ה"הגנה" שעל חברי הארגון בשכונת בורוכוב והשכונות הסמוכות לה – אפשר לסמוך. הפעולות האלה נעשו תוך שיתוף פעולה עם סניף ה"הגנה" ברמת-גן, ו"נחלת דן", כפי שנקראה הנפה בשפת המחתרת, היתה אחת הפעילות בארגון.

במלחמת העצמאות נפתחו ה"סליקים" בגבעתיים, והנשק והתחמושת שבהם הועברו ללוחמים בחזיתות השונות. בעיצומה של הלחימה הוסתרו בגבעתיים שני הטנקים הראשונים של צה"ל ש"נסחבו" מהבריטים בימים האחרונים להיותם בארץ. אלה היו טנקים מסוג "קרומבל", שעשו דרכם מחיפה לאחת מחצרות גבעתיים, שם הוסוו כהלכה, ואף שהבריטים שלחו מטוסי-סיור לחפשם, הם לא נתגלו, והיוו את המסד לחיל השריון של צה"ל.

רבים מהמבוגרים וכמעט כל בני הנוער היו חברים ב"הגנה" או מועמדים אליה. הסופר אוריאל אופק, בן שכונת בורוכוב, מתאר בספרו "חמש דקות פחד" כיצד ילד קטן, מיכה שמו, עוקב בחשאי אחר טקס השבעה ל"הגנה", שבמהלכו נכנסים לבית אברהם אלדמע בני-נוער בזה אחר זה, אלדמע ועוד שני אנשים לא מוכרים משוחחים עמם, וכאשר הם מרוצים מתשובותיהם, מושבעים הנערים והנערות ל"הגנה" על אקדה וספר תנ"ך.²⁵

ממועצה מקומית - לעירייה

בשנות ה-40 גדלה גבעתיים והתרחבה. נוספו לה שכונות חדשות ובמלחמת העצמאות היא היותה את אחד ממעוזי היישוב במאבקן. גבעתיים נחשבה בעת ההיא לעורף, אם כי בחודשים הראשונים של המלחמה היא הותקפה כמה פעמים מרחוק, מכיוון הכפר הערבי סלמה.

במהלך המלחמה ולאחריה החלה זרימת העלייה הגדולה ארצה. תוך שלוש שנים וחצי עלו כ-700 אלף עולים, ואלפים מביניהם התיישבו בגבעתיים, הרחיבו את תחומיה והגדילו בהרבה את מספר תושביה. די לציין, כי בעת שחגגה גבעתיים את חג ה-15 לאיחוד השכונות, ב-1957, התגוררו בה כ-28 אלף תושבים, פי 7 מאשר בעת הקמתה.²⁶ כמה השוואות נוספות: ב-1942 נבנו ביישוב המאוחד 40 חדרים חדשים. ב-1957 - 1,000; ב-1942 היה בגבעתיים גן ציבורי אחד. ב-1957 - 11; כבישי 1942 השתרעו על שטח של 18,000 מ"ר. הנתון ל-1957 - 158,000 מ"ר.²⁷

בעייתה העיקרית של גבעתיים בתחילת שנות החמישים, בנוסף לקליטת העולים, היתה בנושא הרחבת השטח המוניציפלי המצומצם שלה. המאבק, כפי שציין ראש המועצה שמעון בן-צבי, היה כפול: "להקים ועדת בניין ערים עצמאית, וגם לצרף אלינו שטחים הגובלים אתנו". התביעה הראשונה נענתה בשנת 1950. לא כן באשר לתביעה השנייה. במשך שנים לא מעטות נמשך מאבק ממושך על צירוף שטח של 900 דונם לתחום השיפוט של גבעתיים. הדבר אושר על-ידי כל הגורמים המוסמכים, אך השטח צומצם בהרבה משנתמנה שר פנים חדש (ישראל רוקח), ורק התערבותו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון בשנת 1953, הכריעה את הכף לטובת גבעתיים.

כיום גבעתיים הנה מקום מגורים מבוקש. כך היה גם בעבר, בשנות ה-50 הראשונות, ויכול להעיד סיפורו של שיכון חברת החשמל. מאות מעובדי החברה התארגנו בשנת 1949, כדי להקים שיכון גדול לא הרחק משכונת גבעת רמב"ם בגבעתיים, בשטח שהיה בעת ההיא מחוץ לתחום המוניציפלי של יישוב כלשהו. הבנייה נמשכה שנים אחדות, ורק במרס 1953, נכנסו ראשוני המשתכנים לדירותיהם. עתה עלתה השאלה: להיכן ישתייך השיכון? "גם תל-אביב וגם גבעתיים היו מעוניינות בו. העובדים העדיפו את גבעתיים, בנימוק שבתל-אביב הם יהיו שכונה מרוחקת, בעוד שבגבעתיים הם יהיו קרובים למרכז. משרד הפנים הכריע בסופו של דבר לטובת גבעתיים, לשמחתם של דיירי השיכון".²⁸

ב-1957 ראה ראש המועצה המקומית, ש. בן-צבי, את גבעתיים בעיני רוחו, בעשור השני למדינה: "לאור התפתחותה של גבעתיים עד עתה, היא עשויה להגיע בעשור השני ל-40 עד 50 אלף נפש בהתאם לתכנית המתאר שלה. עם כל הזהירות שלנו, אנו מצוויים לקדם את הענינים מראש ולכוון את ההתפתחות באפיקים נכונים ומתאמים לצרכי היישוב הישן והחדש, מבלי להרע את תנאי החיים והשירותים שמקבלים התושבים כיום".²⁹

באותן שנים נמשכו המגעים עם שכונת נחלת יצחק, שבין גבעתיים לתל-אביב. בסופו של דבר החליט שר הפנים ישראל בר-יהודה להכליל את השכונה בתחום גבעתיים, אך לאחר כמה שנים התהפך שוב הגלגל, והשכונה צורפה לתל-אביב.

בשלהי 1959 היתה גבעתיים לעיר. משרד הפנים שבדק את דרך התנהלותה של המועצה

המקומית, את מספר התושבים ואת השירותים שהם מקבלים, החליט ל"שדרג" את מעמדו של היישוב. בטקס הענקת מעמד העיר, אמר נציג משרד הפנים דברים חמים, בעברית נמלצת של סוף שנות ה-50, בשבחה של גבעתיים והעומדים בראשה:

מקומכם זה מצוין בכמה סגולות יקרות. ראשיתו לפני 38 שנים, על פי חזונה של תנועת הפועלים ובביצועם של יחידים, אשר נטשו את העיר והחליטו להקים שכונה ליד העיר, עם משקי עזר, בעוד מקום עבודתם הוא בעיר. זה שימש לתנועת הפועלים מנוף רב לשכונות ושיכונים דומים במקומות שונים בארץ. חזונם של אותם קומץ אנשים, שיסדו את שכונת בורוכוב, שימש מאוחר יותר יסוד מאחד ליתר השכונות שבקרבתה, להקים את מועצת גבעתיים. עם התגברות העלייה נקלטו כאן עולים חדשים, האוכלוסייה גדלה והודות לכך הגיעה גבעתיים למעמד של עיר. המקום הצליח מאוד ונחשב אצלנו לארגון מוניציפלי מהמשובחים ביותר בתכנית המתאר שלו, שירותים, חינוך, גביית מיסים גבוהה ותקציבים מאוזנים תוך כיבוד החוק. עבודות אלה נעשו מתוך שקידה רבה, דאגה ויכולת, וגבעתיים נחשבת לאחד המקומות המנהל משק עירוני מסודר... גם המצב הכלכלי הוא בסדר רב. רבו בתי העסק והמלאכה, והודות לכך יש לגבעתיים אותה השפעת משיכה כמו לתל-אביב, רק בשינוי שאפשר עוד לשמור על מעט הירק והבית הקטן. משום כך מצא משרד הפנים לנכון לפניו להשאיר את האי הזה במעמד מוניציפלי לחוד וברכתו לכם שתדעו לשמור על כל זאת, לטפח את גינות הנוי, מגרשי המשחקים, בתי החינוך, פעולות התרבות והבידור, ואנשי היסוד [המייסדים] יזכו לראות עיר תפארת שהיא לדוגמה. כה לחי.³⁰

מאז ועד היום

מאז נאמרו הדברים חלפו יותר מארבעים שנה. גבעתיים המשיכה בדרכה העצמאית והיא נחשבת לעיר המבוקשת ביותר למגורים בישראל. מיקומה, בלב גוש דן, קרוב לעיר הראשה תל-אביב ורחוק מספיק ממנה, יחד עם הרכב תושביה ואופיה הקהילתי המיוחד – הפכו אותה לעיר בעלת איכות חיים גבוהה ביותר. שכונות העיר, המייסדות ואלה שהוקמו אחריהן, משתרעות על שטח מצומצם יחסית, והן מצטיינות בהרבה ירק, בנגישות למוסדות הציבוריים, במערכות החינוך והתרבות ובשמירה על איכות חיים גבוהה. לצד אלה יש בעיר גם מלאכה ותעשייה, לרבות תעשיית היי-טק מתקדמת.

כמה נקודות ציון בתולדות גבעתיים מאז הוכרזה עיר:

- נפתח המכון האמנותי בית שניידרמן, על שמו של דוד שניידרמן, הוגה רעיון הקמת שכונת הפועלים הראשונה בארץ (שכונת בורוכוב). הבניין נתרם על-ידי משפחת שניידרמן.
- מצפה כוכבים נחנך בגן העלייה השנייה (1967). לאחר 30 שנה הפך המצפה למוסד בחסות אקדמית, והוא מושך חובבי אסטרונומיה מכל רחבי הארץ.
- אושרה הבנייה ב"שטח 9", מחנה צבאי לשעבר. המדובר בתוספת של כ-2000 דירות לגבעתיים (1972).
- הונחה אבן הפינה לבית הגמלאי (1989). הבניין נחנך לאחר ארבע

- שנים, ומהווה אכסניה לארגונים הפועלים למען ולרווחת הקשיש.
- נחנך תיאטרון גבעתיים (1997), שמאז הפך למרכז תרבותי מוביל בארץ.
- גבעתיים היא העיר היחידה בישראל שהוכרה על-ידי משרד החינוך כ"עיר יוזמת בחינוך".

גבעתיים מצטיינת בתחומים רבים, שפורטו בעמודים הקודמים. לכך יש להוסיף גם את היציבות הבלתי-שיגרתית בניהול העיר. מאז הוקמה המועצה המקומית גבעתיים, בשנת 1942, ובמהלך שישים השנים הבאות, עמדו בראש המועצה, ומ-1959 העיר, רק ארבעה אישים: שמעון בן-צבי (1942-1965), קובא קרייזמן (1965-1978), יצחק ירון (1978-1993) ואפי שטנצלר (מ-1993 ואילך). קרוב לוודאי שזה שיא ישראלי שיש להעריכו על רקע חילופים מרובים במקומות אחרים.

לאחר יותר מ-80 שנה להקמת השכונה הראשונה, שכונת בורוכוב, ויותר מ-60 שנה להקמת הגוף המאוחד – גבעתיים, יכולים הוותיקים להיות גאים בעירם, שאותה הקימו כמו ידיהם, ורשאים ממשיכיהם – בניהם, בנותיהם, ואלה שהצטרפו אליהם מבחוץ, מן הארץ ועולים חדשים – לראות עצמם כשייכים לסיפור של הצלחה. ואכן, סיפורה של גבעתיים הוא סיפור הצלחה מתמשך.

ה ע ר ו ת

- ¹ על תולדותיהן של השכונות שמהן נוצרה גבעתיים ב-1942 מצוי הומר רב. המעוניינים לקראו ו/או להיעזר בו, מוזמנים להשתמש בביבליוגרפיה המוערת, המופיעה בחלקה האחרון של חוברת זו.
- ² שכונת בורוכוב, הוותיקה והגדולה שבין השכונות שמהן הוקמה גבעתיים, זכתה לספר רב-היקף: ג. קרסל, **שכונת בורוכוב** – שכונת הפועלים הראשונה בארץ-ישראל, גבעתיים 1961. להלן: קרסל. וראו גם בביבליוגרפיה.
- ³ קרסל, עמ' 77.
- ⁴ ח. בן-תקוה, "השכונה ביום חגה", **דבר**, 25.4.1932.
- ⁵ בן-תקוה, **עלון השכונה**, 26.1.1934.
- ⁶ שם, 7.5.1937.
- ⁷ יצחק ירון (עורך), **גבעתיים – משכונות למועצה**, גבעתיים 1985, עמ' 180-197. להלן: ירון, גבעתיים. על ספר זה ומקורות נוספים אודות שכונת שינקין, ראו בביבליוגרפיה.
- ⁸ ירון, גבעתיים, עמ' 181.
- ⁹ שם, עמ' 182-183.
- ¹⁰ **ט"ו שנים לגבעתיים**, גבעתיים 1957.
- ¹¹ על גבעת רמב"ם, ראו, בין השאר: **ישראל טייבר, חייו ופעלו**, תל-אביב תשל"א; ירון, גבעתיים, עמ' 199-210.
- ¹² ירון, גבעתיים, עמ' 206.
- ¹³ שם, עמ' 216-260.
- ¹⁴ י. גלילי, "קרית יוסף", **דבר**, 14.3.1947.
- ¹⁵ על לבטי השכונה ודרכה לביסוס, ראו: ג. קרסל (עורך), **בונה עיר** – חייו ופעלו של שמעון בן-צבי, עמ' 140-143. להלן: בונה עיר.
- ¹⁶ ירון, גבעתיים, עמ' 241.
- ¹⁷ על ראשיתה של השכונה, וזכרונות מבוגרים וילדים על אותם ימים, ראו: ירון, גבעתיים, עמ' 211-215.
- ¹⁸ חליפת המכתבים בנושא זה, שם, עמ' 434-441.
- ¹⁹ יוסף אוליצקי, **בעבודה ובמאבק**, רמת-גן 1955, עמ' 197. להלן: אוליצקי.

- ²⁰ קרסל, עמ' 280-281.
- ²¹ העיתון הרשמי של ממשלת פלשתינה-א"י, גיליון 1197, 28 במאי 1942.
- ²² על דמותו הציורית של אלדמע וה"סליק" שלו, ראו: ירון, גבעתיים, עמ' 124-130. וראו גם: מרדכי נאור, "מוכרחים להיות שמח" – אברהם אלדמע – האיש והאגדה, **עתמול**, גל' 1 (171), ספטמבר 2003, עמ' 22-25. על הסליק בחצר משפחת ועדי: גרשון ריבלין, "חסל סדר סליק", **במהנה נח"ל**, 10 (128), 1 ביולי 1962.
- ²³ ספר תולדות ההגנה, כרך ב' חלק א', עמ' 545.
- ²⁴ על אתרים הקשורים לתולדות גבעתיים בכלל ואתרי התעש בפרט, ראו: ראובן ארבל, שבילים אל העבר, גבעתיים [1997].
- ²⁵ קטע מהספר, "מצטרפים להגנה", ירון, גבעתיים, עמ' 533-540.
- ²⁶ ש. בן-צבי, "התפתחותה של גבעתיים", בתוך: ש. וילקומירסקי (עורך), **ט"ו שנים לגבעתיים**, גבעתיים 1958, עמ' 5. להלן: ט"ו שנים לגבעתיים.
- ²⁷ שם, עמ' 52.
- ²⁸ מרדכי נאור, **ברכת החשמל**, ירושלים, 2003, עמ' 333-334.
- ²⁹ ט"ו שנים לגבעתיים, עמ' 24-25.
- ³⁰ בונה עיר, עמ' 82-83.

